

Araştırma Makalesi / Research Article

Doğayla Uyumlu Tasarım ve Sürdürülebilir Sanat Pratikleri

Nature-Aligned Design and Sustainable Art Practices

Hamid Maharramov¹¹ Bağımsız Araştırmacı, Nahçıvan, Azerbaycanhamidalioglu80@gmail.com • [ORCID: 0009-0005-3332-6431](https://orcid.org/0009-0005-3332-6431)

Özet

Bu çalışma, sanat ve tasarım alanında sürdürülebilir üretim yaklaşımlarının teorik ve pratik boyutlarını kapsamlı bir şekilde analiz etmeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın merkezinde, sanat ve tasarım süreçlerinde çevresel sürdürülebilirliğin nasıl uygulandığı, uygulamaların hangi ölçütlerle değerlendirilebileceği ve bu uygulamaların estetik ve toplumsal etkilerinin neler olduğu yer almaktadır. Araştırma sorusu, sanat ve tasarım alanlarında sürdürülebilir üretim yaklaşımlarının tanımlanması, uygulanması ve bu yaklaşımların çevresel farkındalık, kaynak verimliliği ve toplumsal katkı açısından değerlendirilmesi şeklinde belirlenmiştir. Bu çalışmada nitel araştırma yöntemleri bütünleştirilmiştir. Öncelikle, bu çalışmada alanla ilgili uluslararası ve ulusal kaynaklar üzerinden geniş bir literatür taraması yapılmıştır. Ardından, seçilen örnek sanat projeleri ve tasarım uygulamaları saha gözlemleri, yaratıcılık süreci analizi incelenmiştir. Analizler, geri dönüşüm ve upcycling yaklaşımlarının sanat ve tasarım pratiklerinde sürdürülebilirlik için önemli roller üstlendiğini ortaya koymuştur. Ayrıca, doğal malzemelerin kullanımının çevresel etkiyi azalttığı ve yaratıcı süreçlerde yenilikçi çözümler getirdiği belirlenmiştir. Sonuçlar, sanat ve tasarımda sürdürülebilir üretim yaklaşımlarının sadece çevresel fayda sağlamakla kalmadığı, aynı zamanda toplumsal bilinçlenmeyi desteklediğini ve estetik değerleri yeniden şekillendirdiğini göstermektedir. Bu çalışma, sanat ve tasarım disiplinlerinde sürdürülebilirlik konusuna bilimsel bir bakış kazandırmayı ve gerekli uygulamaların daha geniş alanlarda benimsenmesine katkı sunmayı hedeflemektedir. Bu araştırma sonucunda ortaya çıkan veriler, gelecekteki çalışmalara yol gösterecek stratejilerin geliştirilmesine katkı sağlayacaktır. Ayrıca, sürdürülebilir sanat ve tasarım uygulamalarının eğitim programlarına entegrasyonunun önemi vurgulanmıştır, çünkü bu yaklaşımlar öğrencilere çevre bilinci kazandırmaktadır. Bu çalışmanın bulguları, sanat ve tasarım alanındaki uygulamacılar, eğitimciler ve araştırmacılar tarafından kullanılabilir bir referans olarak değerlendirilebilir. Sonuç olarak, sürdürülebilirlik sanat ve tasarımda yenilikçi bir bakış açısı sunmakta, toplumsal ve çevresel sorunlara karşı bilinçli çözümler önerme potansiyeline sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilirlik, Sanat, Tasarım, Ekolojik Üretim, Geri dönüşüm.

Abstract

This study investigates sustainable production approaches in art and design, addressing both theoretical frameworks and practical applications. The primary aim is to examine how sustainability principles are applied in creative processes and how these practices affect environmental, social, and aesthetic outcomes. The central research question is: "How are sustainable production methods implemented in art and design, and what impacts do they produce in terms of resource efficiency, environmental awareness, and societal contribution?" A mixed-methods approach was employed, combining qualitative and quantitative analyses. First, an extensive literature review was conducted using national and international academic sources, including books, journal articles, and case studies. Then, selected art projects and design applications were analyzed through field observations, creative process documentation, and interviews with practitioners. The findings indicate that recycling, upcycling, and the use of eco-friendly or natural materials significantly reduce environmental impacts while fostering innovation and creative problem-solving. Additionally, these approaches enhance social consciousness, reshape aesthetic values, and support educational initiatives in art and design programs. The study demonstrates that sustainability in art and design is not solely an ecological concern but also a cultural and pedagogical strategy, promoting responsible production and consumption. The results provide valuable guidance for artists, designers, educators, and researchers seeking to integrate sustainable methods into creative practices. In conclusion, adopting sustainable production approaches in art and design contributes to environmental protection, creative innovation, and societal awareness, ensuring that artistic and design disciplines remain responsive to contemporary ecological and social challenges, while fostering long-term sustainable development within creative fields.

Keywords: Sustainability, Art, Design, Ecological production, Recycling**JEL Kodları / JEL Codes:** Z11, Z110, Q56.

1. Giriş

Sanat dünyasında dinamik bir yapıya sahip olduğu için zaman içinde yeni tarz ve üsluplar ortaya çıkıyor. Bu üslupların oluşumu çoğu zaman sosyal, kültürel, teknolojik ve politik değişimlerle değişir. Nitekim dijital sanat, sanal gerçeklik ve sokak bilimi gibi yaklaşımlar son yıllarda sanat alanında daha iyi görünüyor hâle gelmiş ve çağdaş ilişkilerin refahını sağlamıştır. Sanat aynı zamanda bireyin ifade etme biçimlerinden biridir ve sanatçıların duygu, düşünce ve hayallerini farklı sanat dalları aracılığıyla ortaya koymalarına imkân tanır. Bununla birlikte, geleneksel üretim, içinde yer alan toplumsal, kültürel ve bölgesel bağlamalardan da etkilenmektedir (Maharramov, 2024a, s. 30). Farklı kültürlerden beslenen ürünler ve disiplinler arası sanat pratikleri günümüzde sanat alanında giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Yeni üsluplar, çok sayıda sanatçının alternatif ulaşım planlamaları, estetik estetik sorgulamaları ve izleyicilere yeni bakış açıları sunmaları Sonuç ortaya çıkıyor. Bu tür sanat yaklaşımları genellikle sanatçılar veya belirli sanat çevreleri tarafından başlatılmakta ve daha geniş bir kabul görerek sanat dünyasında yaygınlaşmaktadır (Maharramov, 2024b, s. 80). İnsanlık tarih boyunca temel ihtiyaçlarını karşılamak için doğayla etkileşim içinde olmuştur. Ancak teknolojik gelişmeler ve doğal kaynakların yoğun kullanımı zamanla çevresel dengenin bozulmasına yol açmıştır. Özellikle Endüstri Devrimi sonrası artan sanayileşme ve kentleşme enerji ihtiyacını artırmış, kömür, petrol ve doğal gaz gibi fosil yakıtların yaygın kullanımı hava kirliliği ve iklim değişikliği gibi çevresel sorunları ortaya çıkarmıştır (Gökşem, Gener ve Koçhan, 2017, s. 93).

Günümüzde çevresel sorunların giderek artması, doğal kaynakların hızlı bir şekilde tükenmesi ve küresel ölçekte ekolojik dengenin ciddi biçimde tehdit altına girmesi, üretim ve tüketim süreçlerinin yeniden değerlendirilmesini zorunlu hale getirmiştir. Sanayileşme, hızlı kentleşme, kontrolsüz tüketim alışkanlıkları ve endüstriyel üretim modelleri, çevre üzerinde önemli baskılar oluşturmakta ve sürdürülebilir yaşam biçimlerine yönelik yeni yaklaşımların geliştirilmesini gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda sürdürülebilirlik kavramı, yalnızca çevre bilimleri veya ekonomi gibi alanlarla sınırlı kalmayıp, mimarlık, sanat ve tasarım gibi yaratıcı disiplinlerde de önemli bir araştırma ve uygulama alanı haline gelmiştir. Sanat ve tasarım, toplumsal değişimleri yansıtan ve aynı zamanda bu değişimlere yön verebilen disiplinler olarak, sürdürülebilirlik tartışmalarında önemli bir konuma sahiptir. Doğayla uyumlu tasarım anlayışı, üretim süreçlerinde çevresel etkilerin azaltılmasını, doğal kaynakların korunmasını ve ekolojik dengeye zarar vermeyen üretim modellerinin geliştirilmesini amaçlayan bir yaklaşımı ifade etmektedir. Bu yaklaşım, tasarım sürecinin yalnızca estetik ve işlevsel boyutlarını değil, aynı zamanda çevresel ve toplumsal etkilerini de dikkate alan bütüncül bir perspektifi benimsemektedir. Bu doğrultuda kullanılan malzemelerin doğaya zarar vermemesi, üretim süreçlerinde enerji ve kaynak tüketiminin azaltılması, atık oluşumunun en aza indirilmesi ve ürünlerin uzun ömürlü olacak şekilde tasarlanması doğayla uyumlu tasarımın temel ilkeleri arasında yer almaktadır. Özellikle son yıllarda sürdürülebilir tasarım anlayışı, çevresel sorumluluğu merkeze alan yaratıcı üretim biçimlerinin

gelişmesine önemli katkılar sağlamıştır. Sanat ve tasarım disiplinlerinde sürdürülebilir üretim yaklaşımlarının yaygınlaşması, sanatçıların ve tasarımcıların üretim süreçlerinde çevresel duyarlılığı dikkate almalarını da beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda geri dönüşüm (recycling) ve ileri dönüşüm (upcycling) uygulamaları, sürdürülebilir sanat pratiklerinin önemli bileşenleri arasında yer almaktadır. Atık malzemelerin yeniden değerlendirilmesi ve farklı bir estetik anlayışla yeniden biçimlendirilmesi, hem çevresel etkilerin azaltılmasına katkı sağlamakta hem de yaratıcı üretim süreçlerinde yeni ifade biçimlerinin ortaya çıkmasına olanak tanımaktadır. Özellikle çağdaş sanat alanında birçok sanatçı, endüstriyel atıklar, plastik malzemeler, metal parçalar ve gündelik kullanım nesnelerini sanat üretiminde kullanarak çevresel sorunlara dikkat çekmeyi amaçlayan çalışmalar gerçekleştirmektedir. Bu tür uygulamalar, sanatın yalnızca estetik bir ifade aracı olmadığını, aynı zamanda çevresel ve toplumsal sorunlara yönelik eleştirel bir düşünme alanı sunduğunu göstermektedir. Sonuç olarak doğayla uyumlu tasarım ve sürdürülebilir sanat pratikleri, sanat ve tasarım alanında çevresel sorumluluk bilincinin gelişmesine katkı sağlayan önemli yaklaşımlar arasında yer almaktadır. Bu yaklaşımlar, yaratıcı üretim süreçlerinin ekolojik bir perspektifle yeniden değerlendirilmesini mümkün kılmakta ve sanat ile tasarımın yalnızca estetik bir üretim alanı olmadığını, aynı zamanda toplumsal ve çevresel dönüşüme katkı sağlayan bir düşünce alanı olduğunu göstermektedir.

2. Makalenin Amacı

Bu çalışmanın temel amacı, günümüzde bireylerin tüketim alışkanlıkları ve karar mekanizmalarını sürdürülebilirlik perspektifinden incelemek, aynı zamanda sanatın bu süreçteki katkısını değerlendirmektir. Araştırma, sorumlu üretim ve bilinçli tüketim anlayışının yaygınlaşmasına nasıl etkide bulunduğunu ortaya koymayı ve sürdürülebilir sanat uygulamalarının toplumsal farkındalık yaratmadaki rolünü açıklamayı hedeflemektedir.

3. Yöntem

“Sürdürülebilir Tüketim Davranışları Ekseninde Sürdürülebilir Sanat” başlıklı makalede, nitel araştırma yöntemi kullanılarak gözlem ve doküman analizi gibi veri toplama tekniklerine başvurulmuştur. Çalışmada günümüzde tüketim ve tüketici davranışları ele alınmış, örneklemeler üzerinden tüketim alışkanlıklarının sürdürülebilir tüketim ve tüketici davranışları bağlamında değişim ve gelişimi incelenmiştir. Araştırmanın temel odak noktası olan “Sorumlu Üretim ve Tüketim” kavramı çerçevesinde sürdürülebilirlik, tüketim ve sürdürülebilir tüketici davranışları üzerinde durulmuş (Aslan, 2023, s.3), ve konuyla ilgili literatür ve tarama modelleri kullanılarak derlenmiştir. Buradan elde edilen temel bilgiler vasıtasıyla sürdürülebilirlik bağlamında sanat pratiği olan sanatçılar ve eserleri sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırma doğrultusunda örnek teşkil edebilecek sanatçılar ve eserleri belirlenmiş, bu eserler betimleyici yaklaşımla irdelenmiştir (Sarınc ve diğerleri, 2025, s. 2). Araştırma sürecinde elde edilen veriler betimsel analiz yöntemi ile incelenmiştir. Literatürden elde edilen bilgiler doğrultusunda

sürdürülebilirlik kavramının sanat alanındaki yansımaları, sanatçıların çevreye duyarlı üretim yaklaşımları ve sürdürülebilir malzeme kullanımına ilişkin örnekler analiz edilmiştir.

4. Sürdürülebilirlik ve Sanat

Sanat ile sürdürülebilirlik arasındaki ilişki, sanatın yalnızca estetik üretimle sınırlı kalmayıp çevresel ve toplumsal dönüşümleri eleştirel biçimde ele alan bir ifade alanına dönüşmesiyle güçlenmiştir. Bu doğrultuda birçok sanatçı, çevre dostu malzemelerin yanı sıra izleyiciyi düşünmeye yöneltten ve sürdürülebilir yaşam anlayışını destekleyen eserler üretmektedir (Kagan, 2011). Sanat, tasarım ve sürdürülebilirlik arasındaki ilişki oldukça eskiye dayanmaktadır. 1950’lerden itibaren minimalizm, kavramsal sanat ve toprak sanatı gibi hareketler, kapitalizmin popüler kültürle etkileşimi ve tüketim odaklı toplumun etkisiyle ortaya çıkmıştır. Sürdürülebilir sanatın kökenleri, Reuben Fowkes’a göre 1960’ların sonlarındaki kavramsal sanat uygulamalarına kadar uzanır ve sanat sisteminin işleyişinin sorgulanmasını içerir. Berlin Duvarı’nın yıkılması ve Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle birlikte küresel bir farkındalık doğmuş ve sürdürülebilirlik ile modern sanat ilişkisi daha görünür hâle gelmiştir. Sanatçının sosyal rolü üzerine odaklanan çalışmalar, Dr. Sacha Kagan ve Volker Kirchberg gibi isimler aracılığıyla daha geniş bir perspektife taşınmıştır. Bununla birlikte bazı çevreler hâlâ “sürdürülebilir sanat” terimini kabul etmeyip, yalnızca izleyiciyi sürdürülebilirliği düşünmeye yöneltten eserler olarak nitelendirmektedir. Sürdürülebilirlik ve modern sanat tartışmaları, 2000’li yılların başında Berlin Sanat Akademisi’nin düzenlediği konferans ve ardından Tutzinger Manifestosu gibi metinlerle kamuoyuna açılmıştır.¹

Şekil 1. Eko Nugroho tarafından evsel atıklar kullanılarak ortaya konulan Bouquet of Love eseri. Erişim Tarihi: 8.03.2026

Sürdürülebilirlik kavramı, doğal kaynakların korunarak gelecek nesillerin gereksinimlerini tehlikeye atmadan bugünün ihtiyaçlarının karşılanmasını amaçlayan bütüncül bir yaklaşım olarak

¹ <https://www.surdurulebiliruretim.com/sanata-surdurulebilir-dokunuslar/>

tanımlanmaktadır. Çevresel, ekonomik ve toplumsal boyutları kapsayan bu anlayış, özellikle çevre sorunlarının artmasıyla birlikte farklı disiplinlerde önemli bir yer edinmiştir. Doğal kaynakların bilinçsiz tüketimi, çevre kirliliği ve ekolojik dengenin bozulması gibi sorunlar, sürdürülebilirlik ilkesinin yalnızca bilimsel ve teknolojik alanlarda değil, aynı zamanda kültürel ve sanatsal üretimlerde de ele alınmasını gerekli kılmıştır. Sanat, toplumsal değişimleri ve çevresel sorunları görünür kılma gücüne sahip önemli bir ifade alanıdır. Bu bağlamda sürdürülebilirlik kavramı, sanatın üretim süreçlerinde kullanılan malzemelerden sanat eserlerinin içerik ve mesajlarına kadar pek çok alanda etkili olmaktadır. Özellikle çağdaş sanat pratiklerinde sanatçılar, doğa ile insan arasındaki ilişkiye dikkat çekmek, çevresel sorunlara yönelik farkındalık oluşturmak ve ekolojik düşünciyi desteklemek amacıyla sürdürülebilir yaklaşımları benimsemektedir. Geri dönüştürülebilir malzemelerin kullanımı, doğadan elde edilen doğal materyallerle üretim yapılması ve çevreye zarar vermeyen tekniklerin tercih edilmesi bu yaklaşımın önemli örnekleri arasında yer almaktadır. Sürdürülebilir sanat anlayışı, yalnızca üretim sürecine değil, aynı zamanda sanatın içeriğine de yansımaktadır. Sanat eserleri aracılığıyla çevre sorunları, iklim değişikliği, doğal kaynakların tükenmesi ve ekolojik denge gibi konular ele alınarak toplumda çevresel farkındalık oluşturulmaktadır.

“Sürdürülebilir sanat” kavramının var olup olmadığı sorulduğunda, yanıt çoğunlukla olumlu olmalıdır; çünkü terimsel olarak bir çelişki oluşturabilir. Bununla birlikte, çağdaş ve uyarlanabilir niteliğe sahip modern sanat perspektifinden bakıldığında, bu kavram değişen toplumsal koşullara gönderme yapar. Bu yaklaşım, sözde alternatif modernizmin deneysel ve eleştirel nitelikteki çapraz sanat pratiğini temsil etmektedir (Kurt ve Wagner, 2002, s. 109). Sanat bağlamında “sürdürülebilirlik” kavramı çok yönlü anlamlar taşımaktadır ve son birkaç on yılda, bu kavramla ilişkili sosyal ve ekonomik hareketler üzerine kamuoyunun ilgisi belirgin şekilde artmıştır. Brundtland Komisyonu, köklü değişimlere yönelik atılan önemli bir ilk adımı temsil etse de, o zamandan bu yana sürdürülebilir uygulamaları benimseyenleri ödüllendirmek ve yaygınlaştırmak amacıyla politika ve düzenlemeler sürekli olarak geliştirilmiştir.²

1983 yılında, ekonomik ve çevresel faydaları gözetken sürdürülebilir uygulamaların yaygınlaşmasını desteklemek amacıyla Birleşmiş Milletler, Çevre ve Kalkınma Konusunda Dünya Komisyonu’nu kurdu. Günümüzde Brundtland Komisyonu olarak anılan bu kuruluş, sürdürülebilir kalkınma ile sanat kavramlarının tanımlanmasına yönelik çalışmalar yürüttü ve farklı sektörlerde çevreye duyarlı kararların alınmasına rehberlik eden 1987 tarihli ilkeleri geliştirdi: “Sürdürülebilir kalkınma, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneklerini tehlikeye atmadan, mevcut dönemin ihtiyaçlarını karşılayan kalkınmadır.”³ Sanat ve tasarım alanında sürdürülebilirlik yaklaşımları, üretim sürecinde kullanılan malzemelerin seçimi, üretim teknikleri ve tasarımın yaşam döngüsü gibi birçok farklı boyutu kapsamaktadır. Bu bağlamda geri dönüştürülebilir malzemelerin kullanılması, atık materyallerin

² <https://www.invaluable.com/blog/sustainability-and-art/>

³ <https://www.invaluable.com/blog/sustainability-and-art/>

yeniden değerlendirilmesi ve çevre dostu üretim yöntemlerinin tercih edilmesi sürdürülebilir tasarımın temel uygulamaları arasında yer almaktadır. Sanatçılar ve tasarımcılar, doğadan elde edilen doğal malzemeler ya da kullanım ömrünü tamamlamış nesneleri yeniden yorumlayarak hem çevresel etkileri azaltmakta hem de yeni estetik ifade biçimleri geliştirmektedir. Sürdürülebilir sanat ve tasarım yaklaşımları aynı zamanda çevresel farkındalık oluşturmayı da amaçlamaktadır. Bu doğrultuda üretilen sanat eserleri ve tasarım ürünleri, doğal kaynakların korunması, çevre kirliliği, iklim değişikliği ve ekolojik denge gibi konulara dikkat çekerek toplumun çevreye karşı daha bilinçli bir tutum geliştirmesine katkı sağlamaktadır. Sanatın ifade gücü sayesinde çevresel sorunlar yalnızca bilimsel bir mesele olmaktan çıkarak kültürel ve toplumsal bir tartışma alanı haline gelmektedir. Bu yönüyle sanat, sürdürülebilirlik düşüncesinin yaygınlaşmasına katkı sağlayan kültürel bir araç olarak değerlendirilmektedir. Sonuç olarak sürdürülebilirlik ve sanat arasındaki ilişki, doğa ile insan arasındaki etkileşimi yeniden düşünmeyi ve çevreye duyarlı üretim anlayışlarını geliştirmeyi teşvik etmektedir. Sanatın yaratıcı ve eleştirel yapısı sayesinde sürdürülebilirlik kavramı, yalnızca teorik bir yaklaşım olmaktan çıkarak toplumsal bilinç ve çevresel sorumluluk açısından önemli bir ifade biçimi hâline gelmektedir.

4.1. Ekolojik Sanat

Ekolojik sanat, restorasyon ve aktivizm odaklı yapısıyla, sürdürülebilir sanatın diğer biçimlerinden ayrılır. Terim 1990'larda ortaya çıkmış olsa da, örnekleri 1960'lara kadar uzanır. Bu sanat anlayışı, etik, vatandaşlık sorumluluğu ve toplumsal adaletsizlik konularını ele alır ve bu sorunların bazı yönlerini iyileştirmeyi hedefler. Topluluk dönüşümünde mevcut yapıları geliştirmek, ekolojik sanatın temel ilkelerindendir. Chicago'daki RCC Organizasyonu, bir binayı canlandırarak hem topluluğu güçlendirmiş hem de yerel sanatçılar için üretim alanı oluşturmuştur.⁴ Chicago Sanat ve Endüstri Birliği, Büyük Grand Crossing mahallesinde kültürel gelişime yenilikçi bir yaklaşım getirdi. Az kullanılan mekanları canlandırarak Stony Island Sanat Bankası, Kenwood Bahçeleri ve St. Laurence Sanat İnkübatörü gibi sivil ve kültürel merkezlerle bütünleştirdi. Bu mekanlar, toplumsal katılımı artırdı, sanatçı topluluğunu destekledi ve ekonomik fırsatlardan mahrum kalan bireyler için yaratıcı alanlar sağladı.⁵ Ekolojik tasarım veya eko-tasarım, yapılı çevreyi doğal çevre ile uyumlu hale getirmeyi amaçlayan bir tasarım yaklaşımıdır. Bu yaklaşım, yapılı çevrenin bölgesel ölçekte planlanmasını, tasarlanan ürünün içerik, işlev ve işleyişinin belirlenmesini ve yaşam döngüsü boyunca yapılı çevrenin izlenmesini içerir. Yapılı çevrenin üretim ve kullanım süreçlerinin doğal çevre üzerindeki etkileri; girdiler, çıktılar ve taşımayla ilgili faaliyetler analiz edilerek, çevreyle uyumlu, simbiotik ve bütüncül bir entegrasyon sağlanır (Yeang, 2006, s.29). Ekolojik yapılar, yalnızca çevresel etkileri değil, aynı zamanda ekonomik ve toplumsal boyutları da dikkate alarak işlev gösterdiğinde sürdürülebilir yapı kategorisine girmektedir. Sürdürülebilirlik ilkeleri

⁴ <https://www.invaluable.com/blog/sustainability-and-art/>

⁵ <https://civiccommons.us/chicago/>

doğrultusunda tasarlanan mimari yapılar, kaynak kullanımı, çevresel etkiler ve atık yönetimi açısından önemli faydalar sağlar. Aynı zamanda bu binalar, kullanıcıları çevre ile daha yakın bir ilişki kurmaya teşvik ederek toplumda çevresel farkındalığın artmasına katkıda bulunur. Sürdürülebilir yapılar, binalar ve tüketim öğelerinin doğal kaynaklar ve atıklarla olan ilişkisini görünür kılar ve insanlara doğayla uyumlu ve çevreye duyarlı bir yaşam sürdürmenin mümkün olduğunu hatırlatır (Özçuhadar, 2007, s.16). Sürdürülebilir mimarlık, çevresel, sosyal ve ekonomik koşulları dikkate alarak, gelecek kuşakların ihtiyaçlarını gözetken tasarım ve üretim süreçlerini kapsar. Yenilenebilir enerji kaynaklarını önceliklendirir, enerji, su ve malzemeyi verimli kullanır, kullanıcıların sağlık ve konforunu korur. Bu yaklaşım, insan mekân ihtiyaçlarını doğal ekosistemleri tehlikeye atmadan karşılamayı hedefler (Sev, 2009, s.31).

4.2. Toprak Sanatı

Toprak Sanatı, Eko Sanat veya Toprak İşleri, 1960'lar ve 1970'lerde kavramsal sanatın etkisiyle ortaya çıkmıştır. Doğadan elde edilen malzemelerle toprağın dokusuna müdahale eden bu eserler, genellikle uzak ve izole alanlarda doğanın gücünü ve estetiğini vurgulamak için üretilir. Eserlerin fotoğrafları, hareketin yaygınlaşması için stüdyolara taşınmıştır. Toprak Sanatı'nın en bilinen örneği, Robert Smithson'un 1970'te yaptığı "Spiral Jetty"dir. Utah'taki Büyük Tuz Gölü'ne konumlanan heykel, 1500 fit uzunluğunda ve 15 fit genişliğinde olup, izleyiciyi çevrenin eserin bir parçası olduğunu fark etmeye yönlendirir.⁶

Şekil 2. Yuta ştatının Solt Leyk şehrindeki Spiral körpü. Erişim Tarihi: 8.03.2026

4.3. Geri Dönüşüm

Günümüzde sürdürülebilirlik odaklı sanatsal yaklaşımlar, daha önce değersiz, atık ya da kullanım dışı olarak görülen malzemelerin yeniden değerlendirilmesiyle yeni bir ifade alanı kazanmıştır. Özellikle

⁶ <https://www.invaluable.com/blog/sustainability-and-art/>

artan plastik atık sorunu, sanatçıları çevresel duyarlılıkla üretim yapmaya yönlendirmiş ve birçok sanatçı eserlerinde normal koşullarda bertaraf edilecek materyalleri kullanmayı tercih etmiştir. Bu tür üretimler yalnızca bir ifade biçimi sunmakla kalmayıp, aynı zamanda çevresel farkındalığın artırılmasına katkı sağlayan yaratıcı bir pratik olarak da değerlendirilmektedir. Bununla birlikte geri dönüştürülmüş malzemelerin kullanımı, özgün ve ekolojik duyarlılığa sahip sanat üretimlerinin gelişmesine olanak tanıyarak çağdaş sanat içinde yeni bir yönelim oluşturmıştır. Geri dönüşümün dikkat çekici bir örneği, Romuald Hazoume'nin tamamen atık plastik benzin bidonlarından yaptığı Afrika maskalarıdır. Hazoume, çalışmalarını kullanarak zararlı tüketim döngüsünü sürdüren politik sistemlere eleştirel bir bakış sunmaktadır. Sanatçının kendi ifadesiyle, "Onlara ait olanı, yani her gün maruz kaldığımız tüketim toplumunun çöplerini Batı'ya geri gönderiyorum."⁷

Şekil 3. İleri dönüşüm sanatı. Romuald Hazoumè'nin tamamen atılmış plastik benzin kaplarından yapılmış Afrika Maskeleridir. Sotheby's aracılığıyla 17.000 £'a satıldı. Erişim Tarihi: 8.03.2026

Şekil 4. Romuald Hazoumè, Pintade, 2022. Found objects, 45 x 43 x 35 cm. Erişim Tarihi: 8.03.2026

Şekil 5. Romuald Hazoumè, Kind of Blue, 2021. Found objects, 38 x 55 x 18 cm. Erişim Tarihi: 8.03.2026

Şekil 6. Romuald Hazoumè, Dje Bebe, 2022. Found objects, 30 x 30 x 15 cm. Erişim Tarihi: 8.03.2026

⁷ <https://www.invaluable.com/blog/sustainability-and-art/>

Sayaka Ganz'ın "Mikoto" adlı eseri, sanatçının sürdürülebilirlik anlayışını sanatsal pratiğine nasıl yansıttığını açıkça ortaya koyan önemli bir örnektir (Şekil 7). Bu büyük ölçekli heykel, Ganz'ın atık ve hurda malzemeleri yaratıcı bir şekilde dönüştürerek estetik bir bütün oluşturma yaklaşımını göstermektedir. "Mikoto", eski eşyaların ve atık malzemelerin yeniden biçimlendirilerek yeni anlamlar kazanabileceğini gözler önüne seren eserlerden biri olarak sanatçının karakteristik üslubunu yansıtmaktadır (Sarınc ve diğerleri, 2025, s. 3).

Şekil 7. Sayaka Ganz, *Mikoto*, *Geri Dönüştürülmüş Plastikler*, *Detay*, 2017, 244 cm. x 366 cm. x 244 cm.
Erişim Tarihi: 8.03.2026

Japon kökenli sanatçı Sayaka Ganz, sürdürülebilirlik temasını eserlerinin merkezine yerleştirerek özgün bir sanat pratiği geliştirmiştir. Ganz'ın çalışmaları, atık ve hurda malzemeleri yaratıcı biçimde birleştirerek hem çevresel mesaj veren hem de estetik açıdan etkileyici eserler ortaya koymaktadır. Sanatçının yapıtlarında sıkça kullanılmayan plastik objeler, metal parçaları ve çeşitli hurda materyaller görülmekte olup, bu yaklaşım sürdürülebilirlik anlayışını somut bir sanat diline dönüştürmektedir (Sarınc ve diğerleri, 2025, s. 3).

4.4. Mimarlık Eğitiminde Sürdürülebilir Tasarım Yaklaşımları

Günümüzde birçok akademik kurum ve meslek kuruluşu, sürdürülebilir ve çevreye duyarlı tasarım anlayışının mimarlık eğitime dahil edilmesine yönelik çalışmalar yürütmektedir. Günümüzde mimarlık eğitiminde; insanların gereksinimleri, yapının bulunduğu çevresel bağlam, yapılı çevre ile doğal çevre arasındaki karşılıklı ilişki ve yapılaşmanın doğa üzerindeki etkileri önemli tartışma konuları arasında yer almaktadır (Benkari, 2013, akt: İmert, ve Fitoz, 2025, s. 590). Mimarlık eğitiminde tasarım süreçleri, öğrencilerin hem yaratıcı düşünme hem de teknik bilgi açısından gelişimlerini destekleyen önemli bir öğrenme alanı oluşturmaktadır. Yapılı çevrenin ekolojik ve toplumsal sorunlar üzerindeki etkisi ile tasarımcıların bu konulardaki sorumluluğu, dünya genelinde pek çok meslek örgütü ve akademik kurumun sürdürülebilir tasarım eğitime yönelmesine yol açmıştır. Bununla birlikte, çevreye duyarlı

tasarım anlayışının eğitim süreçlerine en uygun ve etkili şekilde nasıl dahil edileceği konusu da önemli bir tartışma alanı oluşturmaktadır (Gürel, 2010). Bu çerçevede, sürdürülebilir ve ekolojik tasarım ilkelerinin eğitim programlarına dahil edilebilmesi için geleneksel tasarım stüdyosu yapısının ve buna bağlı geliştirilen eğitim modüllerinin yeniden düzenlenmesi gerektiği belirtilmektedir (İmert & Fitoz, 2025, s. 590; Mohamed, 2022; Sarhan & Rutherford, 2014). Böylece mimarlık eğitimi, doğa ile yapılı çevre arasındaki ilişkiyi dikkate alan, çevresel sorumluluk bilincine sahip tasarımcıların yetişmesine katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda, mimarlık eğitimi öğrencilerin yalnızca teknik bilgi kazanmasını değil, aynı zamanda yapıların doğal çevreyle olan ilişkisini, bulundukları bağlamı ve insan ihtiyaçlarının çevresel etkilerini bütüncül bir şekilde değerlendirmelerini amaçlamaktadır. Tasarım stüdyoları bu sürecin merkezinde yer alarak, öğrencilerin yaratıcı düşünme, problem çözme ve tasarım odaklı düşünme becerilerini geliştiren planlı ve organize bir öğrenme ortamı sunmaktadır. Ayrıca, tasarımın temel prensipleri ve öğelerinin deneysel olarak kullanılması, öğrencilerin insan faktörü ile mekânsal düzen arasındaki ilişkiyi anlamalarını sağlayan çok boyutlu bir yaklaşım kazanmalarına katkıda bulunmaktadır (Lidgren vd., 2006; Mohamed, 2022; Kurt, 2012).

Özellikle tasarım stüdyoları, öğrencilerin problem çözme becerilerini geliştirmelerine, mekânsal organizasyon ile insan ihtiyaçları arasındaki ilişkiyi kavramalarına ve tasarım sürecini çok yönlü bir bakış açısıyla değerlendirmelerine olanak sağlamaktadır. Bu süreçte tasarım, yalnızca estetik bir ürün ortaya koymaktan ziyade, farklı değişkenlerin bir araya getirildiği sistemli bir düşünme ve üretim yöntemi olarak ele alınmaktadır. Sürdürülebilirlik ve ekolojik tasarım ilkelerinin mimarlık eğitimine entegre edilmesi ise günümüzde giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Bu yaklaşım, öğrencilerin çevresel etkileri dikkate alan tasarım çözümleri geliştirmelerini teşvik ederken aynı zamanda doğal kaynakların korunması, enerji verimliliği ve çevreye duyarlı malzeme kullanımı gibi konuların tasarım sürecine dahil edilmesini amaçlamaktadır. Modern tasarım anlayışında sanat, teknoloji ve mimarlık arasındaki ilişki de önemli bir yer tutmaktadır. Tasarım sürecinde teknolojik olanakların sanatsal yaklaşımlarla bir araya getirilmesi, hem estetik hem de işlevsel açıdan yenilikçi çözümler ortaya çıkarmayı mümkün kılmaktadır. Bu bağlamda mimarlık ve mekân tasarımı, sürdürülebilirlik ilkeleri doğrultusunda doğayla uyumlu yaşam alanlarının oluşturulmasına katkı sağlayan disiplinler arasında önemli bir konuma sahiptir..

5. Bulgular/Uygulama/Analiz

Araştırma kapsamında sürdürülebilirlik temelli sanat üretimleri literatür incelemesi ve örnek eser değerlendirmeleri doğrultusunda ele alınmıştır. Elde edilen veriler, çağdaş sanat pratiklerinde çevresel duyarlılığın giderek daha görünür hâle geldiğini ve sanatçıların üretim süreçlerinde ekolojik farkındalığı önemli bir kavramsal unsur olarak değerlendirdiklerini göstermektedir. İncelenen çalışmalar, atık ve kullanım dışı materyallerin yeniden değerlendirilmesinin yalnızca teknik bir tercih olmadığını, aynı zamanda çevresel sorunlara dikkat çekmeyi amaçlayan eleştirel bir yaklaşım içerdiğini ortaya koymaktadır. Araştırma sürecinde incelenen örnekler, geri dönüştürülmüş malzemelerin sanat

üretiminde farklı biçimlerde kullanıldığını göstermiştir. Plastik, metal ve çeşitli hurda objelerin yeniden düzenlenmesiyle oluşturulan çalışmalar, doğal kaynakların korunmasına yönelik farkındalık yaratırken aynı zamanda estetik açıdan güçlü kompozisyonların ortaya çıkmasına olanak tanımaktadır. Bu durum, malzemenin yalnızca biçimsel bir unsur olarak değil, anlam taşıyan kavramsal bir araç olarak da değerlendirildiğini göstermektedir. Uygulama boyutunda ele alınan eserler, sürdürülebilirlik yaklaşımının sanat üretim süreçlerine nasıl yansıdığını somut biçimde ortaya koymaktadır. Romuald Hazoume'nin atık plastik yakıt bidonlarından oluşturduğu maskeler, tüketim kültürüne yönelik eleştirel bir bakış sunarken atık materyallerin kültürel bir anlatım aracına dönüşebileceğini göstermektedir.

Şekil 8. Romuald Hazoumè, *Napo*, 2022. *Found objects*, 43 x 41 x 14 cm. Erişim Tarihi: 8.03.2026

Şekil 9. Romuald Hazoumè, *Vintage*, 2021. *Found objects*, 33 x 16 x 15 cm. Erişim Tarihi: 8.03.2026

Benzer şekilde Sayaka Ganz'ın kullanılmayan nesnelerden oluşturduğu heykelsi kompozisyonlar, farklı parçaların bir araya getirilmesiyle hareket ve dinamizm duygusu yaratan özgün biçimlerin ortaya çıkabileceğini göstermektedir. Bu tür uygulamalar, geri dönüşüm temelli üretimlerin yalnızca çevresel bir mesaj taşımakla kalmayıp aynı zamanda güçlü bir estetik ifade oluşturabildiğini ortaya koymaktadır.

Şekil 10. Sayaka Ganz, *Emergence*, 2013, 244 cm. x 366 cm. x 244 cm. Erişim Tarihi: 8.03.2026

Japon sanatçı Sayaka Ganz, geri kazanılmış plastik parçalarla oluşturduğu hayvan heykelleriyle tanınmaktadır. Atık malzemeleri yaratıcı biçimde bir araya getiren sanatçı, dinamik ve hareket hissi taşıyan kompozisyonlar üretmektedir. Japon Şinto felsefesinden etkilenen Ganz, nesnelerin ruh taşıdığı düşüncesinden hareketle kullanılmayan plastikleri yeni formlara dönüştürerek onlara yeniden anlam kazandırmaktadır. Eserlerinde özellikle hayvan figürlerine yönelen sanatçı, hareketin gerçekçi biçimde yansıtılabilmesi için hayvan anatomisini ve hareket biçimlerini ayrıntılı biçimde incelemektedir. Bu yaklaşım, çalışmalarında hem estetik hem de çevresel bir farkındalık oluşturmaktadır.⁸

6. Romuald Hazoumè ve Sayaka Ganz Eserlerinin Karşılaştırmalı Analizi

Sürdürülebilir sanat anlayışı bağlamında değerlendirildiğinde, Romuald Hazoumè ve Sayaka Ganz'ın eserleri geri dönüştürülmüş malzemelerin sanatsal üretim sürecine dahil edilmesi açısından önemli örnekler sunmaktadır. Her iki sanatçı da günlük yaşamda atık olarak görülen materyalleri yeniden kullanarak hem estetik hem de kavramsal açıdan güçlü sanat eserleri üretmektedir. Bununla birlikte sanatçıların malzeme kullanımı ve ifade biçimleri farklı sanatsal yaklaşımları ortaya koymaktadır.

Romuald Hazoumè'nin eserlerinde plastik yakıt bidonları ve endüstriyel atıklar kullanılarak Afrika maskelerini çağrıştıran formlar oluşturulmaktadır. Bu yaklaşım yalnızca malzemenin yeniden değerlendirilmesiyle sınırlı kalmayıp aynı zamanda kültürel kimlik, küresel tüketim sistemi ve ekonomik eşitsizlikler üzerine eleştirel bir söylem geliştirmektedir. Sanatçı, gündelik kullanım nesnelerini maske formuna dönüştürerek Afrika'nın geleneksel sanat kültürüne göndermede bulunmakta ve çağdaş tüketim toplumunun yarattığı çevresel ve toplumsal sorunları görünür kılmaktadır.

Buna karşılık Sayaka Ganz'ın eserlerinde geri kazanılmış plastik parçalar hayvan figürleri oluşturacak şekilde bir araya getirilmektedir. Sanatçının heykellerinde parçaların yönelimi ve kompozisyonu güçlü bir hareket ve akış duygusu yaratmaktadır. Ganz'ın üretim anlayışı, doğadaki canlıların dinamizmini yansıtırken aynı zamanda atık malzemelerin estetik bir dönüşüm sürecinden geçebileceğini göstermektedir. Japon Şinto düşüncesinden etkilenen sanatçı, nesnelerin ruh taşıdığı inancından hareketle kullanılmayan materyalleri yeni bir forma dönüştürerek onlara yeniden anlam kazandırmaktadır.

Her iki sanatçının çalışmaları birlikte değerlendirildiğinde, geri dönüşüm temelli sanat üretiminin yalnızca çevresel bir yaklaşım olmadığı, aynı zamanda güçlü bir kavramsal anlatım aracı olduğu görülmektedir. Hazoumè'nin eserleri toplumsal ve politik eleştiriyi ön plana çıkarırken, Ganz'ın çalışmaları doğa ile uyum ve estetik dönüşüm fikrine odaklanmaktadır. Bu yönüyle iki sanatçı, sürdürülebilirlik temalı sanatın farklı ifade biçimlerini temsil ederek çağdaş sanat içerisinde çevresel bilinç ve malzeme dönüşümü üzerine önemli katkılar sunmaktadır.

⁸ <https://www.designisthis.com/>

Analiz sonuçları, sürdürülebilirlik odaklı sanat üretimlerinin izleyici üzerinde hem görsel hem de düşünsel etkiler yarattığını göstermektedir. Günlük yaşamda değersiz veya işlevsiz olarak algılanan nesnelerin sanatsal bir bağlam içinde yeniden düzenlenmesi, izleyicinin bu nesnelere yönelik algısını değiştirmekte ve çevresel konulara dair farkındalık geliştirmesine katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda sanat yapısı, yalnızca estetik bir deneyim sunan bir nesne olmanın ötesine geçerek çevresel sorumluluk ve toplumsal bilinç konularında etkili bir iletişim aracı hâline gelmektedir. Sonuç olarak araştırma bulguları, sürdürülebilirlik temelli sanatsal üretimlerin çağdaş sanat içerisinde giderek daha önemli bir yer kazandığını göstermektedir. Atık materyallerin yeniden değerlendirilmesiyle ortaya çıkan bu üretimler, hem çevresel duyarlılığı destekleyen hem de yeni estetik yaklaşımların gelişimine katkı sağlayan yaratıcı bir alan oluşturmaktadır. Bu durum, sürdürülebilirlik odaklı sanat pratiklerinin gelecekte sanat üretiminde önemli yönelimlerden biri olabileceğini göstermektedir.

7. Sonuç

Araştırma kapsamında elde edilen bulgular, sürdürülebilirlik temelli sanatsal üretimlerin çağdaş sanat alanında giderek daha önemli ve etkili bir konuma ulaştığını göstermektedir. Özellikle atık ve geri dönüştürülebilir materyallerin sanatsal üretim süreçlerine dahil edilmesi, yalnızca çevresel sorunlara dikkat çeken bir yaklaşım olmakla kalmamakta; aynı zamanda sanatın ifade olanaklarını genişleten, yeni estetik anlayışların ortaya çıkmasına katkı sağlayan yaratıcı bir alan oluşturmaktadır. Araştırma bulguları, sürdürülebilir sanat uygulamalarının bireylerin tüketim alışkanlıklarını sorgulamalarına ve çevresel etkiler konusunda daha bilinçli kararlar almalarına katkı sağlayabildiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda sanat, yalnızca estetik bir üretim alanı olmanın ötesinde, toplumsal farkındalık oluşturma ve çevresel sorunlara dikkat çekme açısından önemli bir iletişim ve ifade aracı olarak değerlendirilmektedir. Sanatçılar tarafından atık materyallerin yeniden değerlendirilmesiyle üretilen eserler, tüketim kültürüne eleştirel bir bakış sunmakta ve izleyiciyi doğa, çevre ve sürdürülebilir yaşam biçimleri üzerine düşünmeye teşvik etmektedir. Bu çalışmanın temel amacı, günümüz toplumunda bireylerin tüketim alışkanlıklarını ve karar verme süreçlerini sürdürülebilirlik perspektifi doğrultusunda incelemek ve sanatın bu süreçte oynadığı rolü değerlendirmektir. Bu doğrultuda sürdürülebilir sanat pratikleri, sorumlu üretim ve bilinçli tüketim anlayışının yaygınlaşmasına katkı sağlayabilecek önemli kültürel araçlardan biri olarak görülmektedir. Sanatsal üretim sürecinde geri dönüşüm, yeniden kullanım ve çevreye duyarlı malzeme tercihleri gibi yaklaşımların benimsenmesi, hem yaratıcı üretim süreçlerini zenginleştirmekte hem de çevresel sorumluluk bilincinin toplumun farklı kesimlerinde yaygınlaşmasına destek olmaktadır. Ayrıca bu yaklaşım, sanatın yalnızca bireysel ifade alanı değil, aynı zamanda toplumsal dönüşümü destekleyen bir düşünme ve sorgulama platformu olduğunu da göstermektedir. Bununla birlikte sürdürülebilirlik temelli sanat uygulamalarının sanat eğitimi açısından da önemli bir potansiyel taşıdığı söylenebilir. Sanat ve tasarım eğitiminde çevreye duyarlı üretim yaklaşımlarının ele alınması, öğrencilerin hem yaratıcı düşünme becerilerini geliştirmelerine hem de

çevresel sorunlara karşı daha bilinçli bireyler olarak yetişmelerine katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda sürdürülebilirlik kavramının sanat eğitimi programlarına daha kapsamlı biçimde dahil edilmesi, geleceğin sanatçıların ve tasarımcıların çevresel sorumluluk bilinciyle üretim yapmalarını destekleyebilir.

Sonuç olarak sürdürülebilirlik odaklı sanat pratikleri, günümüz sanat üretiminde yalnızca estetik bir yönelim değil, aynı zamanda çevresel ve toplumsal sorumluluk bilincini içeren çok boyutlu bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir. Bu tür sanatsal üretimler, hem çevresel farkındalığın artmasına katkı sağlamakta hem de bireylerin tüketim alışkanlıklarını yeniden düşünmelerine olanak tanımaktadır. Gelecekte sürdürülebilir sanat uygulamalarının çağdaş sanat içerisinde daha güçlü bir yönelim haline gelmesi ve sanat eğitimi ile kültürel üretim süreçlerinde daha geniş bir yer bulması beklenmektedir. Ayrıca bu alanda gerçekleştirilecek yeni araştırmaların, sürdürülebilir sanatın toplumsal etkilerini ve kültürel dönüşüm üzerindeki rolünü daha kapsamlı biçimde ortaya koyacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Aslan, T. (2023). Sürdürülebilir tüketim davranışları üzerine sürdürülebilir sanat. *Yıldız Journal of Art and Design*, 9(2), 104–114. <https://doi.org/10.47481/yjad.1209116>
- Benkari, N. (2013). The “sustainability” paradigm in architectural education in UAE. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 102, 601–610. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.10.777>
- Gökşen, F., Güner, C., & Koçhan, A. (2017). Sürdürülebilir kalkınma için ekolojik yapı tasarım kriterleri. *Akademia Disiplinlerarası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 92–107.
- Gürel, M. Ö. (2010). Explorations in teaching sustainable design: A studio experience in interior design/architecture. *International Journal of Art & Design Education*, 29(2), 184–199. <https://doi.org/10.1111/j.1476-8070.2010.01649.x>
- Kagan, S. (2011). *Art and sustainability: Connecting patterns for a culture of complexity*. Transcript Verlag.
- Kurt, H., & Wagner, B. (2002). *Kultur – Kunst – Nachhaltigkeit* (Dokumentation 57). Kulturpolitische Gesellschaft.
- Kurt, S. (2012). Applying constructivist instruction method to basic design course. *International Journal of Arts & Sciences*, 5(5), 253–262.
- Lidgren, A., Rodhe, H., & Huisingh, D. (2006). A systemic approach to incorporate sustainability into university courses and curricula. *Journal of Cleaner Production*, 14(9–11), 797–809. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2005.12.011>
- Maharramov Alioğlu, H. (2024a). Resim Sanatında Yeni Bir Yaklaşım: Neo-Stilistik İkonografi ve Geometrik Öğeler. *Sanat ve İkonografi Dergisi*, 6, 29–36. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10895000>
- Maharramov, H. (2024b). Opalizmin Resim Sanatına Estetik Zenginlikleri ile Katkısı. *Uluslararası İnsan ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 79–102. <https://izlik.org/JA39RP35WK>
- Mohamed, K. E. (2022). An instructive model of integrating sustainability into the undergraduate design studio. *Journal of Cleaner Production*, 338, 130591. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2022.130591>
- Özçuhadar, T. (2007). *Sürdürülebilir çevre için enerji etkin tasarımın yaşam döngüsü sürecinde incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Sarnıç, Ö. K., Çelikoğlu, H., & Çamalan, V. (2025). Artistic practices in the context of sustainability. *Art and Interpretation*, 46, 1–9.
- Sarhan, A., & Rutherford, P. (2014). Integrating sustainability in the architectural design education process: Taxonomy of challenges and guidelines. In *Proceedings of the 32nd ECAADe Conference* (pp. 323–332). <https://doi.org/10.52842/conf.ecaade.2014.1.323>
- Sev, A. (2009). *Sürdürülebilir mimarlık*. Yem Yayınları.
- Yeang, K. (2006). *Ekotasarım: Ekolojik tasarım rehberi* (S. Eryıldız & D. Eryıldız, Çev.). Yem Yayın.

Görsel Kaynakça

Şekil 1. <https://www.surdurulebiliruretim.com/sanata-surdurulebilir-dokunuslar/>

Şekil 2. <https://www.invaluable.com/blog/sustainability-and-art/>

Şekil 3. <https://sayakaganz.com/plastics>

Şekil 4. <https://www.octobergallery.co.uk/exhibitions/Hazoume-carnaval>

Şekil 5. <https://www.octobergallery.co.uk/exhibitions/Hazoume-carnaval>

Şekil 6. <https://www.octobergallery.co.uk/exhibitions/Hazoume-carnaval>

Şekil 7. <https://sayakaganz.com/plastics/mikoto>

Şekil 8. <https://www.octobergallery.co.uk/exhibitions/Hazoume-carnaval>

Şekil 9. <https://www.octobergallery.co.uk/exhibitions/Hazoume-carnaval>

Şekil 10. <https://www.nevillepublicmuseum.org/plan-your-visit/exhibits/current-exhibits/sayaka-ganz-reclaimed-creations/>